Heliga Trefaldighetskyrkan Gävle

Här står jag och kan inte annat

Gösta Carlestam

Stilbegrepp i anslutning till Heliga Trefaldighetskyrkan

Förkristen tid. De flesta spåren av den förkristna tiden är överbyggda eller förstörda. Det fanns ritualer för att hejda kaoskrafterna. *"forn sidr"*. Ornamentiken på runstenen kan vara ett exempel på dessa besvärjelser. Kanske fanns det kontakt med staden Birka i Mälaren? Härifrån utgick många myter och berättelser inte minst om prästen Gautbert och hans bröder vilka missionerande i Sverige inte utan motstånd. Heliga Trefaldighetskyrkan låg på 1400 – talet mitt i staden, vilken kom att växa österut med landhöjningen. Arkeologiska utgrävningar i kyrkans närhet skulle kunna ge oss överraskningar. Tyvärr blockerar senare tiders hus äldre kvarlevor.

Kristnandet. De äldsta kyrkorna i Sverige byggdes i trä men har förstörts. Granhults kyrka från 1217 är ett exempel som ännu står kvar. Sigtuna blev vår äldsta kristna stad. Kanske var det munkar som vandrade mot Nidaros och slog sig ner på den lilla sandön i Gävleån och byggde den första kyrkan här. Man tänker sig att en liten kyrka i sten som fick namnet Heliga Trefaldighet. Enligt en hypotes byggdes den in i dagens kyrka och omsluts av dagens 8 pelare av de 12 (Se ritning)

Romansk stil. Utvecklades i Europa under 400 -1000-talet och användes i samband med kloster och kyrkobyggnader. Karaktäristiskt är en massiv tyngd i murar med små fönsteröppningar. Kyrkorna kunde användas som försvar. Kubiska och cylindriska former t ex rundbågar, absid, kor, torn är typiska. Ordet *kyrka* betyder församling och kräver sin byggnad dvs vår tids kyrka – en språklig (sk metonymisk) förskjutning. Den äldsta bilden av en församling kyrka finns på en runsten söder om Norrtälje. Brodds sten i Sika.

Gotisk stil. 1250- 1550. Ursprungligen ett nedsättande ord. Karaktäristiskt är spetsbågar, murar med strävpelare som uttrycker en vertikal strävan mot ljuset -himmelen. Formerna är graciösa och lätta. Frakturstil. Väggmålningar på vit botten. Man tillskriver Abbot Suger i St Dennis en ny teologi ur vilken den gotiska stilen växer fram. Den förutsatte också en ny byggteknik.

Renässans stil. 1550- talet. Återfödsel från antiken. Ekonomisk och intellektuell upp –blomstring och tekniska innovationer. Tornet i katedralen i Florens (*Santa Maria del Fiore)* är typiskt genombrott, liksom experiment med perspektiv. En ny arkitektroll. (Filippo Brunelleschi , Andreas Palladio i staden Florens). Hit vallfärdade tidens nordiska arkitekter för att utbilda sig.

Barock stil. Oregelbundna svällande former**. (** efter *Barroco***)** 1600- 1700 – talet. Praktfull representationsstil t ex Peterskyrkan i Rom. Jämför Heliga Trefaldighetskyrkans kupol som är byggd på 1700 – talet. Altaret och predikstolen är sk germansk barock.

Rokoko . 1720-1760 –tal. Lätta behagfulla former och rum, ljusa väggfärger. Porlinsmålningar med blommotiv. (Rosor)

Gustaviansk stil. 1770-1790 Övergång från rokoko till klassicism. Antika kulturformer imiteras med det grekiska templet som förebild.

Nystilar under 1800- talet. Nygotik finns i takmålningar i koret och i valven.

Modern stil. Orreforsfönstren, armatur i Heliga Trefaldighetskyrkan. Det praktiska och funktionella är viktigare än det symboliska.

Dagens Heliga Trefaldighetskyrka i Gävle är ett landmärke i staden Gefle som den resande ser på långt håll. Staden fick sina stadsrättigheter 1446. Den var då en liten hamnstad för handel av fisk och järnprodukter. Den var omgiven av byar med namn som Hemlingby, Sätra, Nynäs och Sörby. Gefle församling hade i äldre tider tillhört Valbo församling. Genom arkivdokument vet att Gävle var en självständig församling redan under den katolska tiden med en pastor som hette Cantus[1]. Staden utgjorde därefter en egen församling när Gustav Vasa (1523-1560) bildade nationalstaten Sverige. I detta syfte skapade han admini–strativa städer som kunde ta upp statlig tull som stödjepunkter för sitt rike. Han moderniserade också den svenska statsförvaltningen och drog in kyrkans egendomar till staten och ändrade också biskopsområdena. Gävle församling fick en ny roll med säte för en uppsyningsman eller *superintendent.* Den förste som höll detta ämbete hette Mäster Martinus Olai Gestricius som också verkade som kyrkoherde. Den svenska statsmakten fortsatte att stärka städernas ställning på landsbygdens bekostnad. Det skulle underlätta rikets konsolidering särskilt när Sverige utvecklade stormaktsambitioner under 30 åriga kriget.

Kyrkans historia är därför intimt sammankopplad med sin stad men också rikets historia med spår som vi blott anar. Beläggen är antingen dolda för oss eller förstörda av många bränder eller rent av överbyggda. Intressanta tidskapslar[2] bildas för dem som kan öppna dem. Det gör kyrkan i sin stad också intressant eftersom nya fynd kan dyka upp och uppgifter kan ofta dyka upp i andra arkiv än de lokala om vi vet vad vi skall söka. Sammanställda kan de ge en ny bild av historien, vår stad och kyrka. Det handlar således om den stora historien och den lilla lokala där vardagslivet alltid går sin gilla gång.

Flera historiker håller det för troligt att det fanns en byggnad i sten på den sandö som reste sig ur Gavleån. Här korsades vägen söder och norrut med den väster-österut med sin hamn. Vattennivån låg knappt 4 (3,9) meter högre än idag så skeppen på Östersjön kunde angöra stranden. Kyrkan anses vara invigd av dominikanerorden- en katolsk tiggarorden som främjade kulten av Den Heliga Treenigheten och gav den första kyrkan dess namn. Deras medlemmar de sk svartbröderna hade regelmässiga predikovandringar längs Norrlands kust och grundlade kyrkor. Man känner den äldsta Geflekyrkans mått 53 x 21 alnar vilket motsvarar 31,8x 12,6 m. Vi ser kyrkans ursprungliga rektangulära form på en karta från 1630. Den låg på 8,5 meters höjd över havet. Denna kyrka skadades svårt av brand 1605 och stod därefter öde under drygt 33 år. Kyrkan i slottet användes i stället som ett provisorium. Eftersom staden växte ville den växande församlingen bygga en större egen kyrka. Detta skedde under stora uppoffringar. Under byggtiden hade nämligen införts ett slags handelsförbud - det bottniska handelstvånget - som var ett statligt seglationsförbud för import och export. Det

[1] O Fyhrvall (1901) Gefle Stads historia sid 75

[2] Kapslar i vilket man lägger dokument från samtiden eller skriver en minnesplatta, epitafium

förlamade Gävles ekonomi. 30 åriga kriget rasade i Europa åren 1618-1648 vars kärna var en politiskt och religiös omvälvning och en hård anspänning på hela vårt samhälle med sina stormaktsambitioner.

Då Drottning Kristina regerade 1632-1654 föreslog hon att gävleborna kunde få slottskyrkan till församlingskyrka.” *ett passeligt Herrans tempel*”. Hon hade med Tessin d ä hjälp utarbetat stora planer för Gävle med ett slott nere på Brynäs och en modern stadsplan (1646) med rutnätsmönster. Men Gävleborna ”knorrade” och fortsatte efter 1638 att bygga sin nya kyrka efter förmåga. Det är oklart om det förelåg några arkitektritningar. Mästaren hade ofta en rad mått och profiler att hålla sig till. Man prövade sig fram och lärde av misstagen. Den nya Storkyrkan stod klar 1654 efter 15 år av mödosamt slit. På triumfbågens norra sida sitter en polerad stentavla som berättar om kyrkans invigning och de som ledde bygget: kyrkoherde Ch Aurivillius, rådmännen B Poppelman och J Elis. Men bekymren med kyrkobygget var inte över med invigningen.

Heliga Trefaldighets kyrka i Gävle blev färdig 1654. Dess historia handlar om ständiga ombyggnader och reparationer.

Det nya kyrkbygget leddes av mäster Anders från Stockholm. Hans uppdragsgivare önskade bygga ett treskeppigt långhus med ett högt beläget kor i öster. Detta är en vanlig form av kyrkobyggnad i Sverige ofta med ett torn i väst. Men borgerskapet klagade snart över hans förmåga att bygga stabilt. Men den lilla ön som rest sig ur havet bestod av sand och lera och var inte helt lämpat att bära ett så stort kyrkobygge. Långhuset har hämtat drag närmast från Centraleuropas gotik med idémässiga rötter till det romerska förvaltningshuset som blev den äldsta förebilden för de första kristna församlingslokalerna i Rom. På denna grundform utvecklades basilikan som med sitt mittskepp och sidoskepp blev förebild för kyrkobyggnader i hela Europa ända in till vår tid. Detta kyrkliga utvecklingsarbete har gått långsamt utan tydliga gränser mellan olika stilar och länder. Ända talar man ofta om en kyrkoarkitekturens olika stilar med varianter i olika länder. Man byggde och skapade en stil med de resurser som i sin samtid kunde mobiliseras samt utifrån de förebilder beställaren hade tillgång till. De spreds med tidsförskjutning. Berömda brott mot denna långsamma tradition är t ex Saint- Denis utanför Paris, där abbot Suger år 1140 ville skapa något helt nytt för sin kyrka. Ljuset var ett utflöde av det gudomliga enligt Sugers teologi. Hans insatser blev epokgörande. Här tog gotiken form med sina stora fönster och glasmålningar, ribbkryssvalv när teknologin tillät. Till vårt land har dessa idéer nått oss flera århundraden senare och har inte visat sig lika distinkt som i Centraleuropa. Gefles Heliga Trefaldighetskyrka beskrivs som en barockkyrka men detta är en viss förenkling eftersom den har införlivat många alleuropeiska stildrag med många rötter och drivkrafter. Det är inte stilen som skapar det vi ser i kyrkan utan de som bygger och använder kyrkan som skapar

sin stil efter sina drömmar, förebilder och tekniska förmåga. Typiskt barock är ända tornkrönet som är byggt på 1700- talet och altaruppsatsen och predikostolen från 1660- talet som är av hög kvalitet och en god representant för tysk barocksnickeri. Men altaruppsatsens organisation pekar också på renässans. Det ursprungliga konstverket i snidat trä är förvanskat 1885 då man målade alla bottnar svarta.

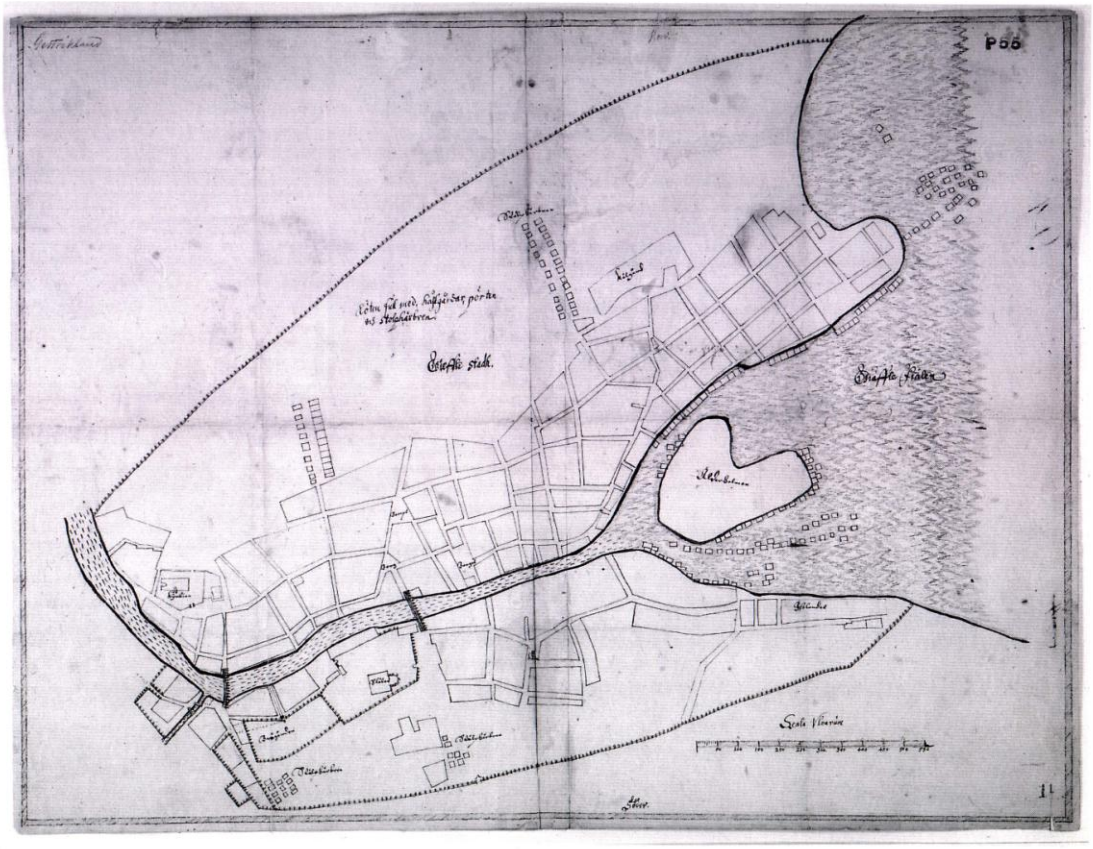

Det finns en karta i Krigsarkivet ritad av Olof Bure från 1630 som ger oss en bild av den äldsta kyrkan, som skadades 1605 och stod öde en längre tid. Detaljer nedan.

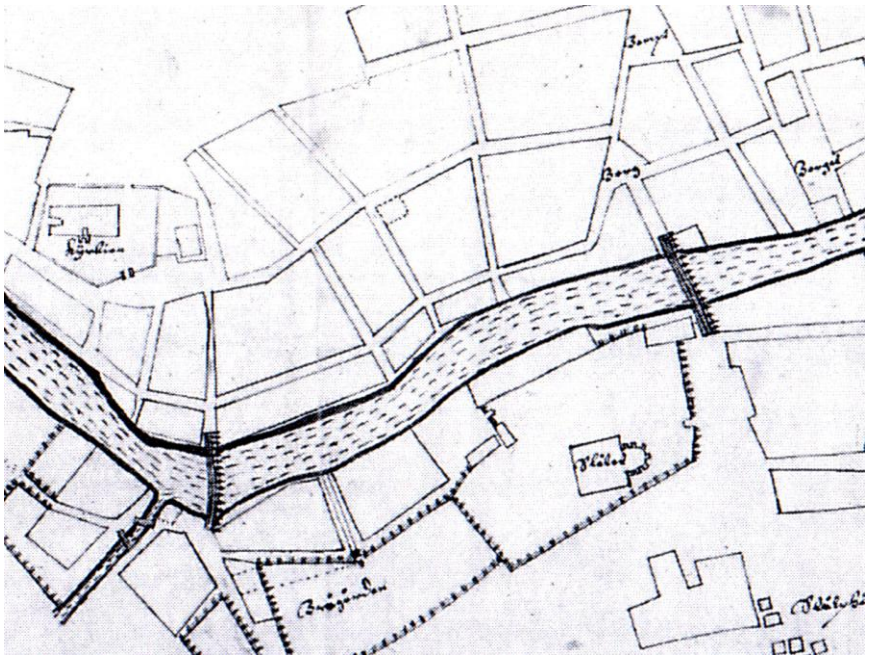

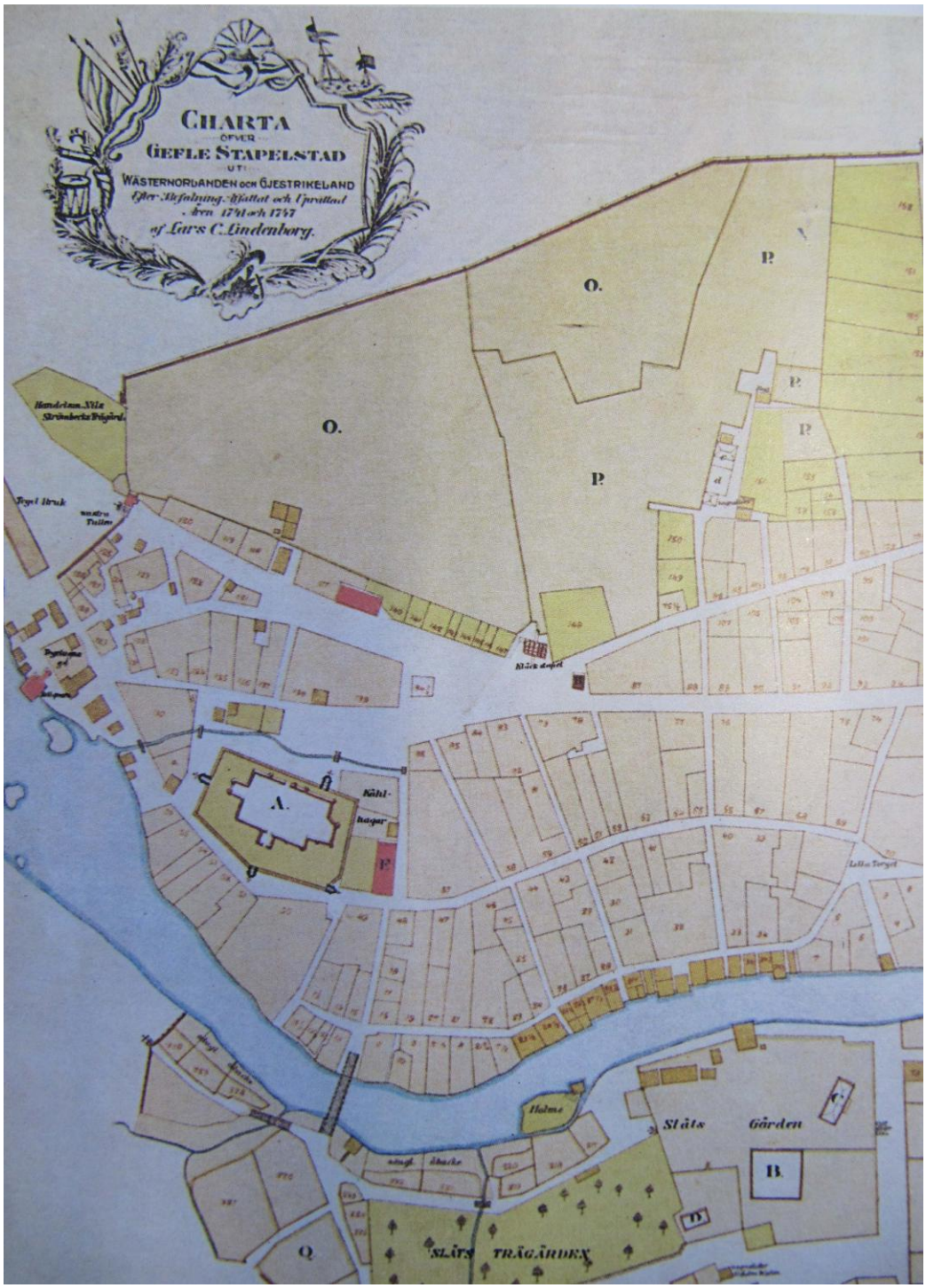

Stapelstaden Gävle 1741-1747.

Kyrkan omgärdades med en borggårdsmur med fyra ingångar. Den revs först 1820. De 50 tal träd som planterades på kyrkogården behövde skyddas mot stadens svin och andra inkräktare . Ett dike gick norr om kyrkogården och avvattnade både Stapeltorget och kyrkogården. Omedelbart öster om kyrkomuren fanns 1670 ett skolhus (gymnasium). Längre mot nordost fanns kyrkans klockstapel med fyra klockor som gett torget dess namn. Detta lever kvar i den gata- Stapeltorgsgatan, vilken går norrut och söderut från dagens Domushus. Stapeltorget var något av stadens centrum som förskutist österut.

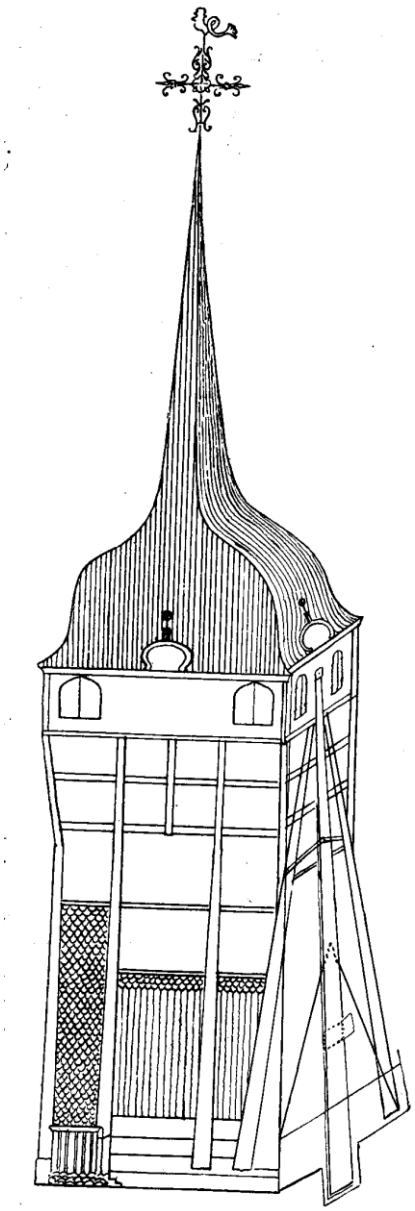

Kyrkans gamla klockstapel.

1780 revs det gamla klockstapeln. Det stod norr om kyrkan på det som kallades Stapeltorget. Stapeln fungerade i 150 år och bar den nuvarande kyrkans klockor.

EEN KLINGANE BJELRA ÄR MITT NAMN

TAA JAG RINGES GÖR JAG GAGN

TAA BÖR FOLK TIL KIRKO GAA

TER TE GUDS ORD HÖRA FAA

W:10 S: AD 1575

Mellanklockans inskription

Att bygga på lösan sand

Den ler och sandö, på vilken Heliga Trefaldighetskyrkan byggts har alltid visat sig skapa besvärliga grundproblem. Den ligger idag bara 8, 5 meter över havet. På 1680 talet måste kyrkan förstärkas och ett vapenhus byggdes därför i söder . Men nya sprickor uppstod i valven. 1693 kom murmästaren Olof Olofsson från Hudiksvall med ett förslag att lägga dragband tvärs genom hela kyrkan i valvhöjd. 1704 blev det en kris då man trodde att delar av kyrkan skulle rasa. Södra sidoskeppet måste byggas om. Skulle kyrkan flyttas? Kristofer Polhem som tillfrågades 1706 om kyrkans grundläggning förklarade att grunden var för lös utan pålning. Han ansåg att det var ”*vådligt någon stor kostnad derpå använda”*. Det sägs att både kyrka och prästgård förföll. Men redan 1728 blev det återigen en grundligare reparation. 1780 revs den klockstapel, som stått norröst om kyrkan vid Stapeltorget. Ett nytt torn på själva kyrkan byggdes 1779 till 1881 av stadsmurmästare Daniel Lundqvist. Han hade tidigare byggt det södra vapenhuset. Men ambitionen att bygga ett torn fanns från början men det stannade då vid ett vapenhus i väster. Men nu skulle kyrkan fått sin avsedda profil. Till tornet överfördes de fyra kyrkklockorna, den äldsta - storklockan - från 1655. Men man var alltför optimistisk. Man fick sprickor i tornet som började luta betänkligt. Man stadgade tornet med sk kontreforer vid den västra ingången som skulle skapa motkrafter. En ny ombyggnad och restaurering skedde 1889 liksom åren 1937 -1938 ledd av Gävles stadsarkitekt Sven Wranér. Nu förstärktes grunden äntligen med pålar ner till fast grund och tornet verkar numera vara stabilt. Men vissa murar och tornet lutar än idag flera grader. Kvarteret är uppkallat efter Martin Luther och med honom kan vi travistera hans uttalande gällande kyrkan : *Här står jag och kan inte annat!*

Tidskapslar

Uppe i tornet lades 1881 in en text av pergament som en tidskapsel: *År 1779, då* ***grefve Nils Filip Gyldenstolpe*** *var landshöfding,* ***doktor Erik Tegman*** *kyrkoherde,* **Karl Dahl justieborgmästare**, ***Petter Ennes poltieborgmästare****, Lar Bjurling kyrkovärd uppmurades tornet från listen på kyrkan af murmästare Dan. Lundqvist resningsverket förfärdigades af byggmästaren Rafael Pousette, koppararbetet af kopparslagaren Zakarias Sjöström och byggnaden drefs af sysslomannen Peter Hemström”*

Texten ger oss en tidsbild hur Gävleborna ihärdigt byggde på och reparerade sin kyrka. Den senaste renoveringen skedde på 1970-talet och leddes av arkitekt Rolf Bergh. Han verkade som kyrkoarkitekt och har gjort många restaureringar av svenska kyrkor. Han är känd bl.a. annat för att ha ritat Sankta Birgitta kyrka i Nockeby i Bromma. Som arkitekt intresserade han sig speciellt för själva kyrkorummet, och dess gestaltning utifrån liturgiska utgångspunkter.

Ritningar av kyrkan

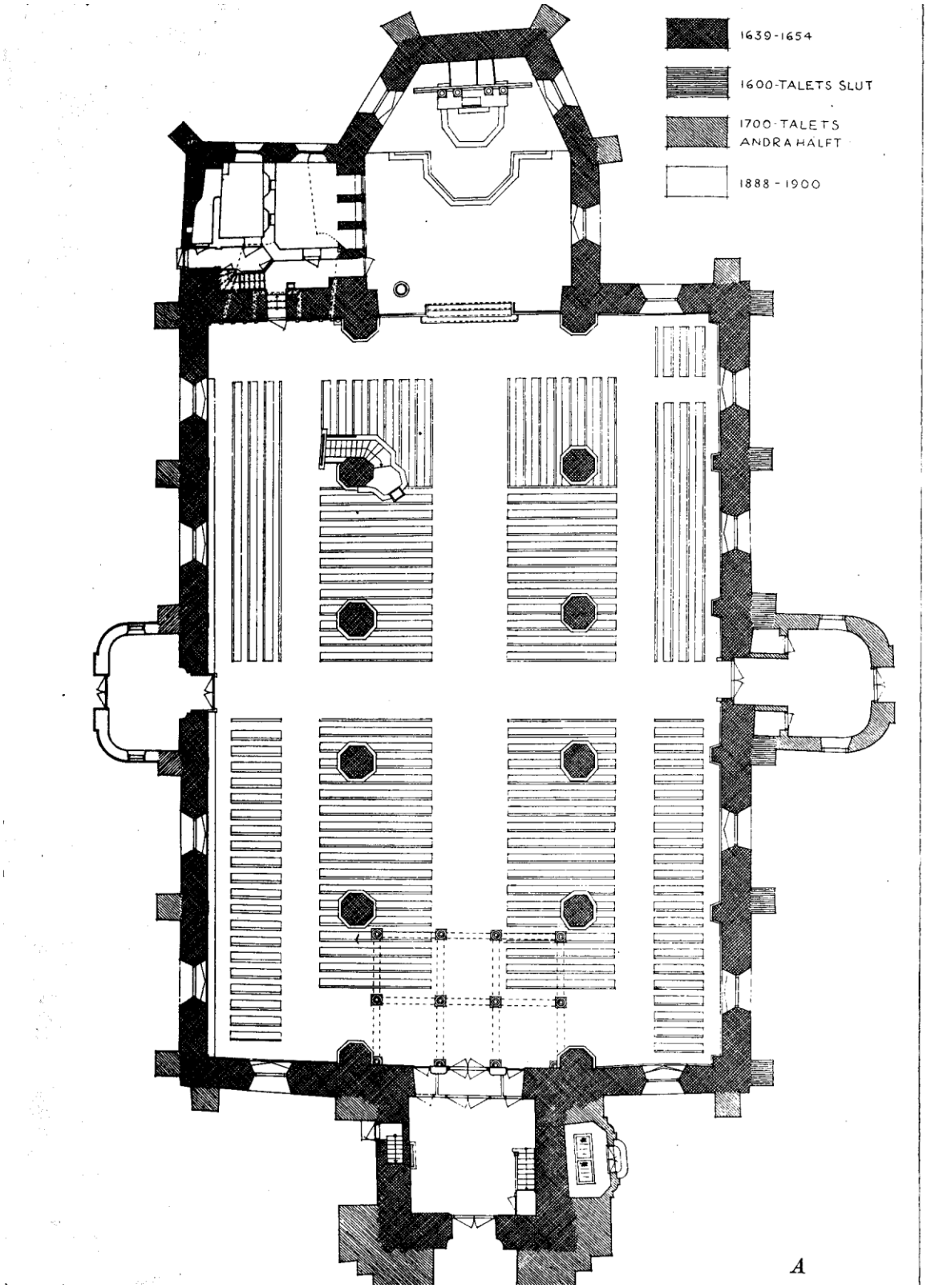

Uppmätning av kyrkan 1931

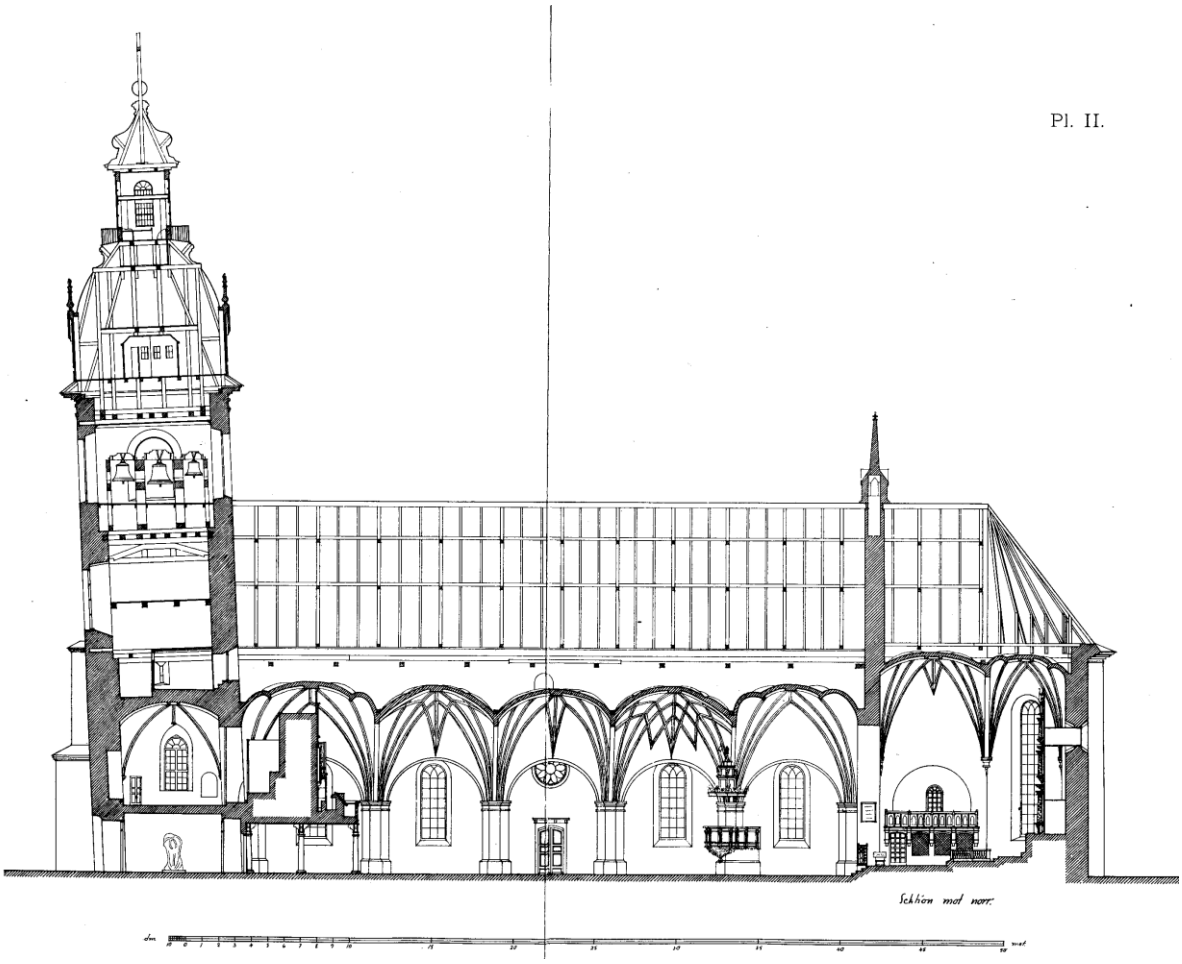

Sektion genom kyrkan som visar tornets lutning.

Problemen med mursprickor uppstod tidigt i kyrkobygget. 1693 uppsattes fyra dragband. Man byggde ett vapenhus i söder 1682 som en motverkande kraft.1704 trodde man att det södra valvet skulle störta in. Skulle man bygga på annan plats? Men gävleborna fortsatte envist att bygga sin kyrka. 1936- 1938 gjordes en grundförstärkning med balkar ner till berg och kyrkan blev stabil. 1954 fick kyrkan en taktäckning av kopparplåt.

Kyrkorummet med dragband

Kyrkans äldsta föremål är en runsten, som står invid dörren i vapenhuset, den sk Söderbystenen. Stenen flyttades till ett mer skyddat läge i kyrkan 1895 från Söderbyn. Platsen heter Södertull där man numera ställt upp en kopia.

Den ristades vid mitten av 1000-talet av den namnkunnige runmästaren Åsmund Kåresson. (1020-1050 e Kr) Den berättar om hövdingen Egil (Ihilp), som stupade under ett krigståg till Finland.

Bruse lät resa denna sten efter Ihilp sin broder .

Och han blev död i Tavastland då Bruse förde då landskapets ledung efter sin broder. Han hade farit med Fröger

Gud Hjälpe hans själ och Guds moder!

Sven och Åsmund de ristade

Efter SBF Jansson1981

Texten kan tolkas olika på grund av ovanlig ordföljd. De berättar att vår stad hade förbindelser runt Östersjön och till och med Birka som var i bruk 900 e kr.

Dopfunten är kyrkans äldsta föremål efter runstenen och är exempel på romansk konst. Man har antagit, att dopfunten ursprungligen stod i Valbo kyrka och så småningom skänktes till HeligaTrefaldighetskyrkan. Det är hugget i slutet av 1100- talet i den röda sandsten som finns i Gävletrakten och kan kännas igen i många husgrunder. Dopfunten är utsmyckad med åtta rundlar omfattande lika många fabelmotiv. Ett lejon fångar ett djur, ett livlöst hovdjur som är fångad av en drake, en fågel med framträdande stjärt och som står på ett ben, en spegelbild av samma fågel, ett hjortdjur med tvådelat horn, ett annat hjortdjur utan horn, och andra djur som ser ut som gripar. Tolkningen är inte självklar. Bilderna talar om livets och ljustes seger över ondskan och döden om kaos och ordning.

Två gripar?

Altaruppsatsen och predikstolen hör till kyrkans vackraste inredning och har högt konsthistoriskt intresse. Dessa har skapats av träsnidaren Ewert Friis. (1619-1672) Han var föd Schleswig – Holstein som utbildades som gesäll hos Hans Gudeweth dy i en tysk barockstil. Friis sökte sig till Sverige och verkade i Falun pg av att 30 åriga kriget hindrade honom att arbeta i sitt hemland. Till Gävle kallades han 1657 för att snida en predikstol. Men det blev fler uppgifter bl a altaret mm. Han arbetade i vår stad i 15 år. Hans verk var omålade och målades först 70 år senare (1746). Först 1889 fick de det utseende vi ser idag. Det finns ett epitafium över konstnären th höger om det andra fönstret vid altaret. Han bildade skola och hade elever bla Måns Jansson som spred hans snickarkonst vidare till andra kyrkor.

I altaruppsatsen kan vi känna igen både renässansens och den tyska ba–rockens formspråk. Vi ser en strävan mot höjden. Den har fyra på var–andra ställda scener: Nattvardens instiftande, Korsfästelsen, Uppståndelsen och Himmelsfärden. Som krönfigur avbildas Kristus – Världsdomaren. Vi ser också apostlarna Petrus med sin nyckel och Paulus med sitt svärd mfl profeter alla med en bok- bibeln i sin hand.

Nederst altarets understycke (predell) omgiven av fyra keruber. Den visar nattvarden, nästa våning visas korsfästelsen, med apostlarna Johannes med dopskål tv, Petrus med nyckel tv, Paulus med svärdet till höger och Jakob dä ytterst till höger. Andra våningen skildrar uppståndelsen. Tredje våningen skildrar himmelsfärden. På krönet visas Kristus Världsdomaren. Hela altaret kan läsas som en predikan och hänvisar till centrala scener ur Jesus liv, död och uppståndelse.

Världsdomaren

Altarets våning två : Uppståndelsen med krigsmän.

Understycke (predella) med bilden Nattvarden omgiven av fyra keruber

Aperion.

Konstverk av Hans Limbus Tjörneryd. Begreppet är en metafysisks tankefigur som härrör från den joniske filosofen Anaximander 610 f Kr. De joniska filosoferna sökte ett urämne på vilket den gränslösa skapelsen vilade. De försökte förstå naturens förändringar och arbetade med motsatspar, tex ljus och mörker, varmt och kallt. Konstnären Hans Limbus Tjörneryd vill med sina sk Space-stick Apeiron få oss att se att de fasta rummet bryts upp och visar en gränslös värld i ständig förändring men i detta fall en markör av en helig plats som förbinder jord och himmel.

Predikostolen är också mycket rik på scener ur den Bibliska historien. En berömd scen är när Jesus visas för folket den sk Ecce Homo bilden.

Övrig inredning (kompletteras)

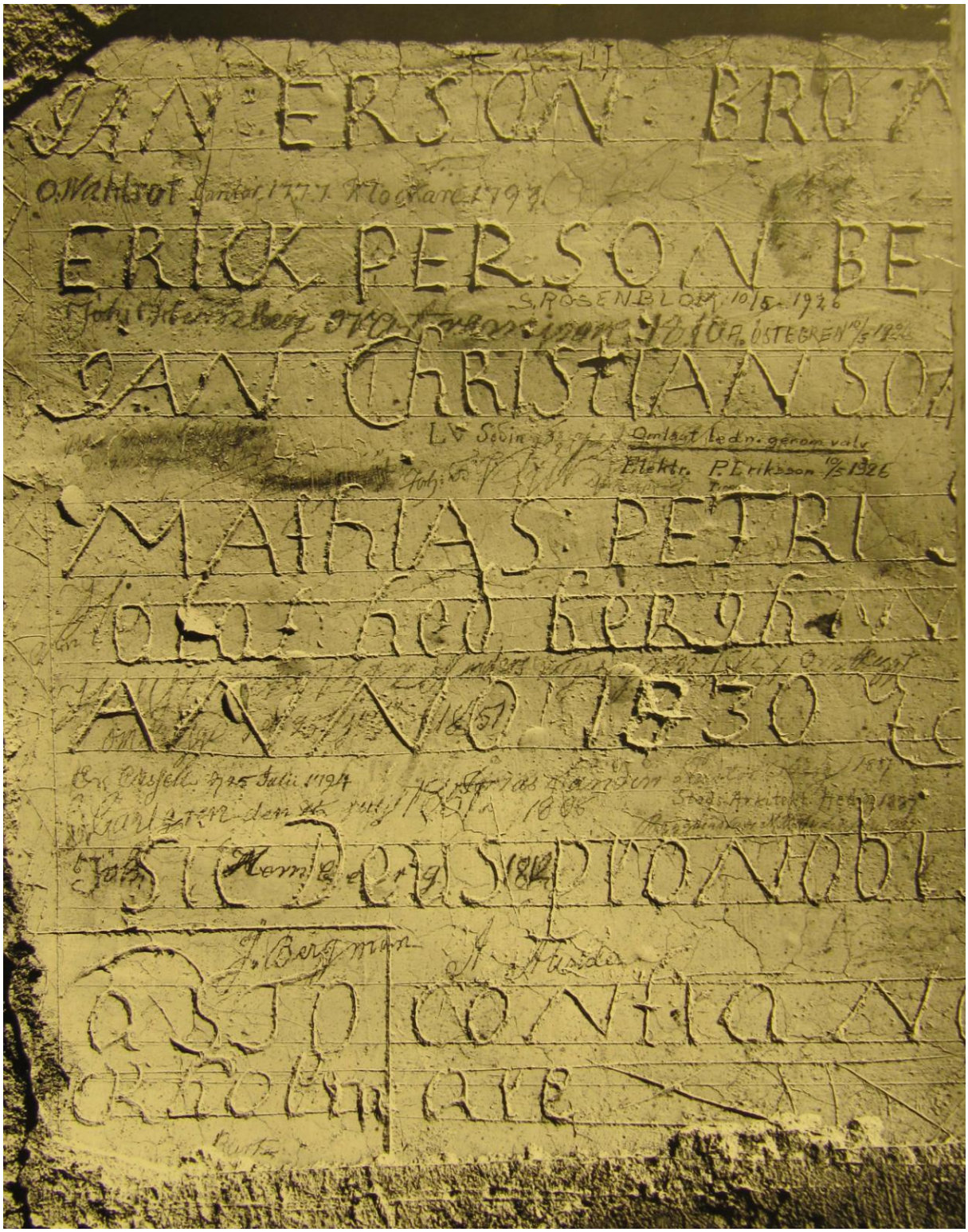

I kyrkgolvet finns många gamla gravhällar, vilka inte ligger på sina ursprungliga platser, eftersom de gravvalv, som ursprungligen fanns under kyrkgolvet lagts igen och golvet vid olika tillfällen lagts om. Man kan särskilt lägga märke till prosten Aurivillius (+1668), prosten Fontelius (+1684) och prosten Andreas Westermans (+1739) gravhällar framme i koret

Korskranket är utfört av smidesjärn och skapades 1751. Det smiddes av Christopher Dachant efter ritningar av stadsbyggmäster Raphael Pousette

Det finns också en minnestavla över kyrkans renovering 1936 -1938.

Vid restaureringen 1974 fick kyrkan ett nytt orgelverk från grönlunds orgelbyggeri. Det har 46 pipor och ritades av arkitekten Rolf Bergh.

Övre sakristian inreddes till skrudkammare.

Kyrksilver från tidigt 1600 tal.

Prästporträtt från 1700 talet finns i sakristian.

Exempel på Maskaron ellerGreen Man dvs groteska ansikten finns för dem som vill upptäcka dem.

Gravhällar

Stenen är inte en grav- eller runsten utan en modern armenisk khatchkar. På dess baksida står, inhugget på svenska: ”Gåva till Röda korset Gävleborg från Armeniska röda korset 1993”. Landet Armenien har en djup historia och blev tidigt kristnat.

Litteratur:

Broman Nelly. (2002) Altaruppsatsen i Heliga Trefaldighetsyrka, Gävle

Fyhrvall Oskar (1901) Gefle Stads historia

Humbla Philibert (1946) Ur Gävle Stads Historia

Kilström Bengt Ingmar (1983) Heliga Trefaldighets Kyrka. Utgiven av Ärkestiftet Stiftsråd.

Hedmark G Richard (1954) Till Gävles Äldre Kyrkohistoria

Andrén Erik, Hellner Brynolf, Elfstrand Percy (1932) *Gävle Stads Kyrkor*. Konsthistoriskt Inventarium. Serie: Sveriges Kyrkor, Gästrikland. Häfte 1

.

.

Foto av kyrkan mot väster 2010 3 juni 2007 föll den 200 kg tunga klockkläppen ut från kyrktornet och var nära att träffa en människa. Kläppen återställdes några månader senare